

– *Prezident cənab İlham Əliyevin də iştirak etdiyi AMEA-nın 70 illik yubiley təntənələri yaddaşlardadır. Arzu xanım, həmin yubileyə “Akademik Heydər Hüseynov” kitabının təmsalında sizin də töhfəniz olmuşdur. İctimaiyyət arasında maraqla qarşılanan əsər, eşitdiyimizə görə, işlədiyiniz AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun 2015-ci il üzrə mühüm nəticəsi elan edilməyi və “İlin ən yaxşı kitabı” kimi dəyərləndirilmişdir.*

Heydər Hüseynov AMEA-nın təsisçilərindən biri, ilk vitse-prezidenti olmuşdur. Eyni zamanda, əsərdən də öyrəndiyimiz kimi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsi nəzdində fəlsəfə şöbəsinin, filologiya fakültəsində məntiq və psixologiya şöbəsinin açılması, Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun yaradılması da onun adı ilə bağlıdır. Bununla belə, sizin əsəriniz Azərbaycan elminin, xüsusilə ictimai və humanitar elmlərin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuş bu şəxsiyyət barədə ilk fundamental tədqiqat əsəridir.

Xahiş edərdik, monoqrafiyanın ərsəyə gəlməsi tarixçəsi barədə oxucularımıza məlumat verəsiniz.

vaxtın darlığından əvvəlcə işi öhdəmə götürməkdə tərəddüd edirdim, institutumuzun elmi katibi, Heydər Hüseynovsevərlərdən olan gözəl alim Səidə Əliyevaya minnətdaram ki, o, məni ruhlandıraraq tərəddüdümü aradan götürməyimə kömək etdi. Ümumiyyətlə, əsərin işıq üzünə görünəcəyi müxtəlif mərhələlərdə dəstək gördüyüm AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyliyə, akademik Teymur Kərimliyə, professor İlham Məmmədşadəyə və bir çox başqa insanlara minnətdaram.

– *Bəlkə, kitab üzərində iş prosesi, onun spesifikasiyası barədə bir qədər danışsınız. Axi, oxucu üçün müəllifin yaradıcılıq mətbəxinə girib onun bəzi sirlərindən hali olmaq həmişə maraqlıdır.*

– Nə deyim?! Bəzən səhəri diri gözlü kompüterin qabağında açırdım. Digər tərəfdən məni, psixoloji-emosional gərginlik də tərk etmirdi. Tədqiqat prosesində, sanki, canlanıb gözlərim öndündən keçən XX əsrin, xüsusilə 20-40-cı illərin Azərbaycanın müttəfiq respublika qismində daxil olduğu SSRİ-dəki siyasi cəhətdən hədsiz ideologiyalaşdırılmış mürəkkəb və təzadlı mühiti, bu mühitdə çalışmaq məcburiyyətində qalan fikir adamlarının:

mütəfəkkiri A.F.Losev “Mən XX əsrə sürgün edildim” deyə ədəbi qəhrəmanının dili ilə bu dövrü əbəs yerə “sürgün”ə bənzətməmişdi. Stalinin şəxsi hakimiyyət rejiminin bərqərar edilib möhkəmləndirilməsindən sonra dövlət və partiya orqanlarının elm üzərində siyasi-ideoloji nəzarəti daha da sərtləşdirilmiş, bu nəzarət ara-sıra repressiya kampaniyalarına çevrilərək amansız formalar almışdı. Partiya, hətta sırf elmi, fəlsəfi problemlər ətrafında müzakirələrə belə qarışır, hər yerdə sərbəst, müstəqil fikri boğurdu. Alimlər müxtəlif adlarla (“idealist”, “trotskiçi”, “təftişçi”, “kosmopolit”, Şərq respublikalarında “dəbdə” olan “panislamist”, “pantürkist”, “millətçi”) damğalanaraq həbs edilir, sürgünlərə göndərilir, edam edilirdilər.

Milli məsələ sovet ideologiyasının da im diqqət mərkəzində idi. Sovet dövlətinin rəhbərləri yalnız sözdə SSRİ xalqlarının mədəniyyətinin, o cümlədən fəlsəfəsinin öyrənilməsinin, inkişafının tərəfdarları kimi çıxış edirdilər, əslində isə, bunda təhlükə görürdülər. Odu ki, milli fəlsəfəyə həsr edilmiş əsərlərin və onların müəlliflərinin aqibəti pis olurdu. SSRİ EA-nın Fəlsəfə İnstitutunda hazırlanan 7 cildlik ümumdünya “Fəlsəfə tarixi”ni yadımıza salaq. Onun 1943-cü ildə

Azərbaycan xalqına və torpağına sevgisindən güc alan filosof

Müsaibimiz “Akademik Heydər Hüseynov” kitabının müəllifi, AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu fəlsəfə və ictimai fikir tarixi şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru Arzu Hacıyevadır

– Bilirsiniz, əsərin nəşri həmişə skeptisizmlə yanaşdığım xoşbəxt təsadüflərin həyatda, həqiqətən, mövcud olduğuna məni inandırır. Əslində, Heydər Hüseynovun adı mənə uşaqlıq çağlarımdan bəli idi, onun Azərbaycan fəlsəfəsinə dair çox dəyərli kitab yazması, kitaba verilən Stalin mükafatının tezliklə geri alınması, burada cürət edib Şeyx Şamil haqqında müsbət fikirlər söylədiyinə görə Mir Cəfər Bağırovun qəzəbinə tuş gəlməsi, intihar barədə atamın, respublikanın Əməkdar jurnalisti, yazıçı Əşrəf Hacıyevin evdə təəssüf dolu söhbətlərini eşitmədim. Görkəmli filosof alimimizə hörmət və ehtiramımın təməli artıq o illərdə qoyulmuşdu.

– *Deməli, akademik Heydər Hüseynov haqqında xeyli qabaq məlumatınız olub.*

– Bəli. Heydər Hüseynov yaradıcılığı ilə ciddi tanışlığım isə çox sonralar, alimin “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” əsərinin “Şərq-Qərb” nəşriyyatında reallaşdırılan Azərbaycan dilinə tərcüməsində (2007) iştirakımla başladı. Yeri gəlmişkən, əsərin “Giriş” hissəsi və “Mirzə Kazım bəy” fəslinin tərcüməsi mənə məxsusdur.

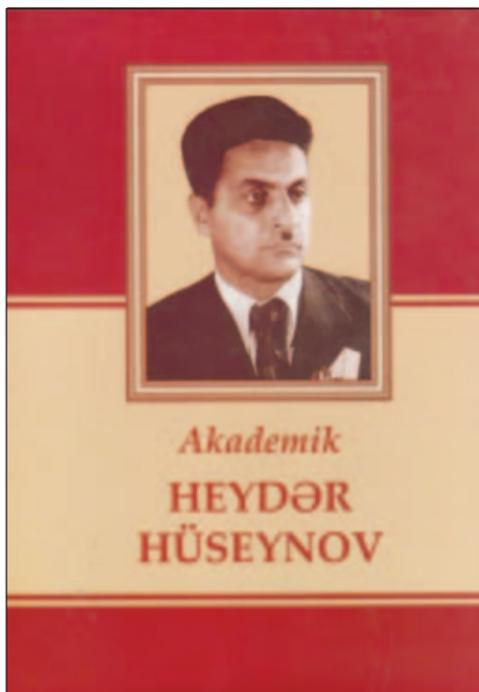
2008-ci ildə akademik 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi haqqında ölkə Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Heydər Hüseynov yaradıcılığının tədqiqində yeni mərhələ açıldı. Deməliyəm ki, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərimizin yubileyləri münasibətilə verilən Prezident sərəncamları xalqımız qarşısında böyük xidmətləri olan böyük şəxsiyyətləri, onların bizə miras qoyduqları mədəni irsi araşdırmağa dəvət etməklə unutmamağa qoymur, həmin irsin hər yeni tarixi dövrdə təzələnməsinə şərait yaradır. Akademik H.Hüseynovun 100 illiyi haqqında sərəncam da bir sıra tədbirlərə rəvac verdi: konfranslar keçirildi, mətbuatda məqalələr dərc edildi, filosofun irsinə maraq xeyli artdı.

– *Gərək ki, o vaxtlar AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu tərəfindən Heydər Hüseynova həsr edilmiş məqalələr toplusu da buraxılmışdı.*

– Doğrudur. Həmin “Heydər Hüseynov – 100” adlanan topluda mənim də “Heydər Hüseynov haqqında düşüncələr” başlıqlı məqaləm dərc edilmişdi. Bu məqaləni hazırlayarkən çoxsaylı mənbə və ədəbiyyatı nəzərdən keçirib, böyük materialı bir yerə cəmləyərək mənə filosof barədə kitab yazmaq fikrimdə möhkəmləndirmişdi. Lakin, məlum olduğu kimi, arzu saya sığmır və onlardan yalnız cüzi bir hissəni, o da bəxtin gətirsə, gerçəkləşdirmək mümkün olur. Beləcə zaman keçir, müxtəlif işlər, qayğılar həmin mövzu üzərinə qayıtmağımıza mane olurdu.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik Akif Əlizadənin AMEA-nın 70 illiyinə hazırlıq çərçivəsində “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təsisçiləri. Silinməz izlər, unudulmaz şəxsiyyətlər” başlığı altında akademiklərin 15 təsisçisindən hər birinə həsr edilən monoqrafik tədqiqat əsərlərinin yaradılması barədə dəyərli və möhtəşəm bir ideya irəli sürüb, deyərdim ki, savab bir iş qol qoyması və Heydər Hüseynov haqqında kitabın yazılmasının mənə həvalə edilməsi həmə o gözlənilməz və xoşbəxt təsadüf oldu.

Düzdür, əsərin yazılmasına ayrılan

alimlərin, ədiblərin, filosofların dramatik taleyi, təbii ki, əsas qəhrəmanım Heydər Hüseynovun faciəsi kədərli düşüncələrə qərq edir, ağrıdırdı.

Belə məqamlarda bəlkə də yalnız fransız filosofu Jak Maritenin bir vaxtlar qələbindən qoparılan: “Kədər hansı filosofa yol yoldaşı olmayıb ki?” kimi sözləri təskin edici görünə bilirdi. Fikrimcə, işin ən çətin tərəfi, adətən, nəsilər arasında konfliktə əks etdirən əbədi “atalar və oğullar” probleminin bir başqa səpkidə – tədqiq edilən dövrlə müstəqillik qazandıığımız bugününümüz arasındakı kontrastda, ictimai, sosial-siyasi, ideoloji... planda kəskin fərqlərdə təzahür etməsində idi. Məhz bu məqam, tarixi konteksti nəzərə almadıqda, yaxud anlamadıqda bəzən, xüsusilə də gənclər arasında sovet dövründə yaranmış irsə birtərəfli neqativ, hətta nihilist münasibətə gətirib çıxarırdı.

Odu ki, monoqrafiyada qarşıma qoyduğum əsas vəzifələrdən biri akademik 100 yaşayış-yaratdığı, bizdən o qədər də uzaq olmayan dövrlə indi arasındakı tarixi məsafə baryerini dəf edib, onları bir-birinə yadlaşdıraraq anlaşılmaqlıq səddini aradan götürmək, mədəni körpü yaratmaq idi. Bunun üçün isə tədqiq edilən tarixi dövrün gerçəkliyinin mümkün qədər adekvat mənzərəsini yaratmaq zəruri idi.

– *Bu, elə də asan məsələ deyil. Baxın, keçmiş elə keçmişliyinə, yəni artıq ötüb keçdiyinə görə bilavasitə müşahidə edə bilməzən. Bu nöqtəyi-nəzərdən, əlinizdə olan tarixi mətnlərdən hansının həmin bu keçmişə daha çox uyğun gəldiyini müqayisə vasitəsilə müəyyənənləşdirmək, təbiidir ki, imkan xaricindədir.*

– Raziyəm. Elə ona görə də bəzən mətnlərin təhlilindənə, təfsiri, əlbəttə, məntiqə riayət etmək şərti ilə, çox vaxt daha səmərəli olur, yəni mətnə hermenevtik yanaşma üçün doğru olur. Məqsədimə çatmaq üçün tarixi konteksti, epoxanın özəlliklərini, mədəni irsini, eyni zamanda, Heydər Hüseynovun yaradıcılığını, burada ehtiva olunan, bəzən aşkar, bəzən pərdəli, eyhamla ifadə etdiyi düşüncələrinin dərin mənasını fəlsəfi şərh və təfsirlər vasitəsilə üzə çıxarmağa çalışmışam.

Bəhs etdiyimiz dövr isə, həqiqətən, olduqca ağır, ideoloji təzyiqlərin bir yüksək həddinə çatdığı, ziddiyyətlərin bir böyük yumağa sarıdığı “Stalin epoxası” adlanan qəribə bir mərhələ idi. Əzabkeş rus

nəşr edilən üç cildinə Stalin mükafatı verildi və məhz milli fəlsəfəyə – alman fəlsəfəsinə həsr edilən III cildə mükafat geri alındı, kitaba qadağa qoyuldu.

Başda Hegel olmaqla, XVIII əsr – XIX əsrin əvvəllərində yaşamış alman filosofları irticaçı elan edildilər. Tərtib edilmiş ilkin plana görə, SSRİ xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının fəlsəfəsi “Fəlsəfə tarixi”nin 5-ci cildinə daxil idi. Lakin 1943-cü ildə həmin plana edilən düzəlişlərdən sonra 6-cı cild bütünlüklə rus fəlsəfəsinə həsr edilir, SSRİ xalqlarının fəlsəfəsindən isə artıq, ümumiyyətlə, söhbət getmirdi, yəni o, çoxcildlikdən çıxarıldı.

Əslində, 6-cı “rus cildi”nin taleyi də ürəkəcan olmadı, hazırlanıb da işıq üzünə görmədi. Aydınır ki, belə bir şəraitdə Heydər Hüseynovun özünün “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabında (1949) Şərqi təmsil edən Azərbaycan xalqının mədəni mədəniyyətinin, elm və fəlsəfəsinin qədim tarixi və yüksək səviyyəsini göstərməsi, böyük mütəfəkkirləri ilə tanış etməsi, bir tərəfdən, doğma xalqını birləşdirir, ondakı milli özünüdərk hissələrini gücləndirir, digər tərəfdən, SSRİ məkanında bir millətin ictimai və fəlsəfi fikrinin tarixinə həsr olunmuş ilk əsər olmaqla, burada milli fəlsəfələrin yaradılması kimi fəlsəfə tarixinin yeni elmi istiqamətinə yol açır, həvəsləndirirdi.

Belə bir kitabı avtoritar dövlətdə görməməzliyə vurub, biganə qala bilməzdilər, yaradıcısını bağışlamaq istəməzdilər... və bağışlamadılar da. Bununla belə, Heydər Hüseynov bu gün də, dövrədən gələn bütün ideoloji məqamlarına rəğmə, elmi-fəlsəfi dəyərini və əhəmiyyətini saxlayan bu əsəri ilə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin bir elm kimi əsasını qoydu, onun gələcək inkişafına təkan verdi. Zənn edirəm, həmin əsər filosofun güclü ideoloji təzyiqlə altında elmdə göstərdiyi böyük igidlik və hünərini təcəssümü kimi tarixdə qalacaqdır.

– *Kitabda hər biri ayrıca söhbətin mövzusu ola bilən problemlər, məsələn, insan həyatının, mövcudluğunun mənası, mədəni-tarixi irs və tədqiqat metodologiyası, tariximiz qarşısında mədəni məsuliyyət, alim etikasını, tələbə müəllif münasibətlərinin psixoloji-fəlsəfi, əxlaqi aspektləri və s. bu kimi problemlər qaldırılır. Sizin fikrinizcə, əsərdə əsas aparıcı ideya hansıdır. Ümumiyyətlə, kitab nədən danışır?*

– Hər şeydən əvvəl alimin, xalqına, Vətəninə sevgidən. Cübrən Xəlil Cübranın bir şeirində ürəkdən gələn təsirli misralar var. O, deyir:

*Həyat zülmət geyər, istək olmasa,
İstəyin gözü kor, bilik olmasa,
Bilikdən nə fayda, zəhmət olmasa,
Zəhmət qısır qalar, sevgi olmasa.*

Heydər Hüseynovun, öz dahi sələfləri kimi, Vətənə xidmətdə keçən ömür yolunu işıqlandıran, biliyini bəşirətli, zəhmətini barlı-bəhərli edən, üzərinə düşən tarixi missiyanı həyata keçirə bilməsi üçün ona tükənməz enerji, cəsarət və güc verən həmə o sevgi idi – Azərbaycan xalqına, Azərbaycan torpağına sevgi.

*Söhbəti aparır:
Qüdrət PİRİYEV,
“Xalq qəzeti”*